

ΚΕΡΑΜΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ
στο Βορειοανατολικό Αιγαίο (8ος-αρχές 5ου αι. π.Χ)
Ημερίδα ΑΜΘ 2010

POTTERY WORKSHOPS
in Northeastern Aegean (8th-early 5th c. BC)
Scientific Meeting AMTh 2010

επιμέλεια

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Ευρυδίκη Κεφαλίδου
Δέσποινα Τσιαφάκη

Θεσσαλονίκη 2013
Thessaloniki 2013

Κεραμικά εργαστήρια
στο Βορειοανατολικό Αιγαίο (8ος-αρχές 5ου αι. π.Χ.)
Ημερίδα AMΘ 2010

Επιστημονική επιμέλεια (αλφαριθμητικά):
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Δέσποινα Τσιαφάκη

Pottery Workshops
in Northeastern Aegean (8th-early 5th c. BC)
Scientific Meeting AMTh 2010

Edited by (in alphabetical order)
Polixeni Adam-Veleni, Eurydice Kefalidou & Despoina Tsiafaki

Τυπογραφική επιμέλεια - Διορθώσεις:
Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Δέσποινα Τσιαφάκη

Γραφιστική επιμέλεια: *loopoSTUDiO*

Έκδοση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης αρ. 21

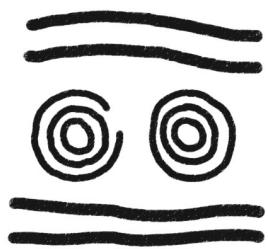
© Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού - Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης - «Αθηνά»: Ερευνητικό Κέντρο
Καινοτομίας στις τεχνολογίες της Πληροφορίας, των Επικοινωνιών & της Γνώσης
Θεσσαλονίκη 2013

ISBN: 978-960-9621-13-7

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότηκατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκτύπωση:

Προλογικά

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης από το 2006 που επαναλειτούργησε πλήρως ανακαινισμένο κτηριακά και με καινούργιες μόνιμες εκθέσεις με αντικείμενα των συλλογών του, νιοθέτησε μία εξωστρεφή πολιτική σε πολλά επίπεδα: περιοδικές εκθέσεις, εκπαίδευση, έρευνα, ψυχαγωγία. Στο πλαίσιο αυτής της πολλαπλής δραστηριότητας σημαντικό μερίδιο κατέχει η προώθηση της επιστημονικής έρευνας και της, κατά το δυνατόν, ερμηνείας των νέων δεδομένων για την αρχαιολογία της Μακεδονίας, καθώς και η διάδοση της γνώσης αυτής. Η οργάνωση επιστημονικών συναντήσεων για δημοσίευση και εμβάθυνση των καινούργιων ευρημάτων και των ανασκαφικών συνόλων αποτελεί έναν από τους κύριους στόχους μας.

Από τη δεκαετία του '80 και μετά άρχισαν να αποκαλύπτονται πολλές και ενδιαφέρουσες πτυχές της μακεδονικής Αρχαιότητας. Ιδιαίτερα από το 1987 και εξής στη διοργανωμένη από τις Αρχαιολογικές Υπηρεσίες του βορειοελλαδικού χώρου και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο ετήσια αρχαιολογική συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, δημιουργούμενη πολλά καινούργια στοιχεία που αφορούν στην τοπική παραγωγή της κεραμικής στη Μακεδονία. Τα σημαντικά αυτά δεδομένα, που έχουν έρθει στο φως τα τελευταία χρόνια σχετικά με τα εργαστήρια και τους κλιβάνους παραγωγής κεραμικών προϊόντων, δημιουργούν νέους ορίζοντες για την κατανόηση και την ερμηνεία της οικονομίας, του εμπορίου και των συναλλαγών της αρχαίας Μακεδονίας, αλλά και της καθημερινότητας των πληθυσμών που κατοικούσαν σε αυτήν.

Καθώς μία επιστημονική συζήτηση για όλα αυτά βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη, θεωρήσαμε ότι η πιο ενδελεχής συγκέντρωσή τους σε σειρά επιστημονικών ημερίδων και σεμιναρίων Πειραματικής Αρχαιολογίας θα συνέβαλλε θετικά στην κατεύθυνση του επαναπροσδιορισμού και της αξιολόγησης των μέχρι τώρα δεδομένων. Στις προθέσεις μας περιλαμβάνονταν εξαρχής τρεις Ημερίδες, οι οποίες θα καλύψουν εποχές των ιστορικών χρόνων: την αρχαϊκή, την κλασική και ρωμαϊκή, ενώ η ελληνιστική καλύπτεται από τα σχετικά συνέδρια που διεξάγονται με συνεπή περιοδικότητα την τελευταία εικοσιπενταετία. Παράλληλα, διεξήχθησαν ήδη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης δύο σεμινάρια Πειραματικής Αρχαιολογίας, ένα για την κεραμική των προϊστορικών χρόνων, τον Οκτώβριο του 2010, και ένα των ιστορικών χρόνων, για την τοπική αρχαϊκή κεραμική της Μακεδονίας τον Οκτώβριο του 2012.

Η πρώτη Ημερίδα Κεραμικής διεξήχθη τον Φεβρουάριο του 2010 και αφορούσε στην αρχαϊκή εποχή, μια περίοδο εξαιρετικά σημαντική στη Μακεδονία, η οποία καθόρισε όλη τη μετέπειτα φυσιογνωμία της. Είναι η εποχή που ακμάζουν σημαντικές νοτιοελλαδικές αποικίες, ανθούν ενδιαφέροντα

μικρά βασίλεια σε διάφορους τόπους με τοπικό πληθυσμό, αλλά και με επήλυδες από άλλα μέρη, κοντινά ή πιο μακρινά όπως είναι η Θράκη, η Φρυγία, η Ιλλυρία, η Καρία, οι ακτές της Ιωνίας ή της Φοινίκης. Είναι η εποχή που θα ενδυναμώσει, θα ισχυροποιηθεί σταδιακά και θα επιβληθεί όλων των υπολοίπων το Βασίλειο της Μακεδονίας. Όλο αυτό το πληθυσμιακό ψηφιδωτό θα προσδώσει ενδιαφέρουσα ποικιλία στην κεραμική παραγωγή, η οποία εκπροσωπείται με χαρακτηριστικά σχήματα και με διαφορετικές τεχνικές διακόσμησης, ενώ βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση και με την εισαγμένη κεραμική από διάσημα παραγωγικά κέντρα της εποχής όπως ήταν η Κόρινθος ή η Αθήνα.

Το Τμήμα Κεραμικής, Τοιχογραφιών και Ψηφιδωτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, με επικεφαλής την μέχρι τον Ιανουάριο του 2013 τμηματάρχη του Ε. Κεφαλίδου, νυν επίκ. καθηγήτρια στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, σε συνεργασία με την Κύρια Ερευνήτρια Δ. Τσιαφάκη του Ε. Κ. «Αθηνά» (Ερευνητικό Κέντρο Καινοτομίας στις Τεχνολογίες της Πληροφορίας, των Επικοινωνιών και της Γνώσης / παράρτημα Ξάνθης) ανέλαβαν τη διοργάνωση αυτής της Ημερίδας. Σε όλους όσοι συνέδραμαν για την αρτιότερη οργάνωσή της, στο Ινστιτούτο «Αθηνά»: Ερευνητικό Κέντρο Καινοτομίας στις τεχνολογίες της Πληροφορίας, των Επικοινωνιών & της Γνώσης, στο Σωματείο των Φίλων του Αρχαιολογικού Μουσείου, που στήριξαν οικονομικά την Ημερίδα και την παρούσα έκδοση, καθώς και στους συμμετέχοντες επιστήμονες, οι οποίοι ευχαρίστως κατέθεσαν τον πνευματικό κόπο τους, εκφράζω και από τη θέση αυτή τις πιο θερμές μου ευχαριστίες.

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Αρχαιολόγος/Θεατρολόγος
Προϊσταμένη του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης

Προλογικά

Τον Φεβρουάριο του 2010 διεξήχθη στους χώρους του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης ημερίδα για τα τοπικά εργαστήρια κεραμικής στο Βορειοανατολικό Αιγαίο κατά την εποχή του σιδήρου και τους αρχαϊκούς χρόνους (από τον 8ο έως και τις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ.). Η διεξαγωγή αυτής της Ημερίδας αποτέλεσε την αρχή της επίσημης συνεργασίας του Ερευνητικού Κέντρου «Αθηνά» (www.athena-innovation.gr) με το Αρχαιολογικό Μουσείο (www.amth.gr), συνέχεια της οποίας αποτελεί η δημοσίευση των πρακτικών της Ημερίδας στον παρόντα τόμο.

Η κεραμική, και δη η αρχαία ελληνική κεραμική, είναι ένας από τους τομείς ενασχόλησης του Ερευνητικού Κέντρου «Αθηνά», το οποίο την αντιμετωπίζει τόσο μέσα από το πρίσμα της καθαρά αρχαιολογικής μελέτης και δημοσίευσης όσο και μέσα από τη διεπιστημονική προσέγγιση της αρχαιολογίας σε συνεργασία με την αρχαιομετρία και τις τεχνολογίες της πληροφορικής (π.χ., βάσεις δεδομένων, 3-διάστατες αποκαταστάσεις, κτλ.). Η τράπεζα δεδομένων των πηλών ξεκίνησε ως εσωτερική ερευνητική δράση του «Αθηνά» από το Τμήμα Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε συνεργασία με το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας και έχει ήδη συγκεντρώσει περισσότερα από 2.000 δείγματα αρχαίας ελληνικής κεραμικής παραγωγής, στοχεύοντας μεταξύ άλλων, στην αναγνώριση τοπικών εργαστηρίων και στην ταυτοποίηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους.

Η κεραμική παραγωγή στον βορειοελλαδικό χώρο κατά τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων είναι ένα από τα κύρια θέματα που απασχολούν τη σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Επιπλέον, αφορά σε μία γεωγραφική περιοχή στην οποία δρα το Ερευνητικό Κέντρο «Αθηνά» με τη φυσική παρουσία του στην Ξάνθη αλλά και με την ενεργή συμμετοχή του στην ανασκαφή του Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης που διενεργείται στον αρχαίο οικισμό στο Καραμπουρνάκι, μια θέση με πλούσια κεραμική παραγωγή και κεραμικά κατάλοιπα.

Η ανταπόκριση των συμμετεχόντων, τόσο σε επίπεδο παρουσίασης των εργαστηρίων και του υλικού τους όσο και σε επίπεδο παρακολούθησης, μας έδειξε ότι επρόκειτο όντως για ένα ενδιαφέροντος και σημαντικό θέμα της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η συμμετοχή στη δημοσίευση που αφορά όχι μόνο στις παρουσιάσεις που έγιναν στην Ημερίδα αλλά και σε θέσεις και υλικό που δεν παρουσιάστηκε τότε, συμπληρώνει όμως την εικόνα της κεραμικής παραγωγής κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Επιβεβαιώθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο η αρχική μας σκέψη η παρούσα ημερίδα να αποτελέσει την πρώτη μιας σειράς ημερίδων που θα παρουσιάζουν τα κεραμικά εργαστήρια της Μακεδονίας κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας. Ήδη έχει αρχίσει να σχεδιάζεται η επόμενη που θα καλύψει τα κεραμικά εργαστήρια της κλασικής περιόδου.

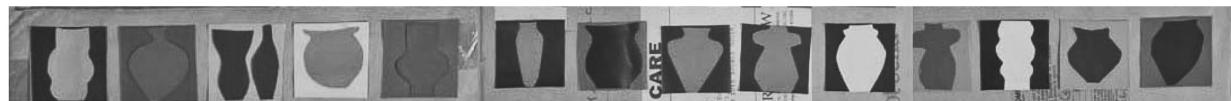

Τη διοργάνωση της Ημερίδας ανέλαβαν, από την πλευρά του Ερευνητικού Κέντρου «Αθηνά», η Δρ. Δέσποινα Τσιαφάκη, Κύρια Ερευνήτρια και Υπεύθυνη του Τμήματος Πολιτιστικής Κληρονομιάς, και από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, η τότε τμηματάρχης του Τμήματος Κεραμικής, Τοιχογραφιών και Ψηφιδωτών Επίκουρη Καθηγήτρια Ευρυδίκη Κεφαλίδου. Την εποχή της διοργάνωσης και διεξαγωγής της Ημερίδας, η συμμετοχή του Ε.Κ. «Αθηνά» ήταν μέσω του Ινστιτούτου Πολιτιστικής & Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας (ΠΠΕΤ) με Διευθυντή τον Καθηγητή Χριστόδουλο Χαμζά. Από τον Μάρτιο του 2012 το ΠΠΕΤ συγχωνεύτηκε δια νόμου στο Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου (ΙΕΛ) του ίδιου Ερευνητικού Κέντρου (www.ilsp.gr), συνεχίζοντας απρόσκοπτα τη λειτουργία και τις δραστηριότητές του, δίνοντας πάντοτε έμφαση στον χώρο του πολιτισμού και τις ανάγκες του.

Καθηγητής Γιάννης Ιωαννίδης
Πρόεδρος ΔΣ και Γενικός Διευθυντής
Ερευνητικό Κέντρο «Αθηνά»

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης-ΙΠΕΤ Ξάνθης|Ε.Κ. «Αθηνά»

Πρόγραμμα Ημερίδας

Κεραμικά Εργαστήρια στο Βορειοανατολικό Αιγαίο (8ος - αρχές 5ου αι. π.Χ.)

Παρακενή 5 Φεβρουαρίου 2010

9:00 – 9:20 'Έναρξη – Χαιρετισμοί
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, Διευθύντρια ΑΜΘ
Χριστόδουλος Χαμζάς, Διευθυντής ΙΠΕΤ

A' Μέρος: Εισηγήσεις Αίθουσα Μανόλης Ανδρόνικος

- 9:20 – 9:40 **Μιχάλης Τιβέριος**
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Ντόπια κεραμική στον Θερμαϊκό Κόλπο και στην ευρύτερη περιοχή - Σκέψεις και προτάσεις
- 9:40 – 10:00 **Francine Blondé**
CNRS Centre de recherche HALMA-IPEL – UMR 8164 Université Charles-de-Gaulle – Lille 3
Un atelier de potiers de la fin du VI siècle avant J.C. à Phari, Thasos
- 10:00–10:20 **Ηλέκτρα Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη**
ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Υστεροαρχαϊκά κεραμικά εργαστήρια Μένδης
- 10:20 – 10:40 **Δέσποινα Τσιαφάκη, Ελένη Μανακίδου**
Τμήμα Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Ινστιτούτο Πολιτιστικής και Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας/Ε.Κ.
Αθηνά - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Ένα εργαστήριο αρχαϊκής κεραμικής στο Καραμπουρνάκι
- 10:40 – 11:00 **Μάνθος Μπέσιος**
ΚΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Κεραμικά εργαστήρια Μεθώνης
- 11:00 – 11:20 **Λιάνα Στεφανή**
Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
Κεραμικοί κλίβανοι στη Λευκόπετρα Βερμίου
- 11:20 – 12:00 Συζήτηση

Διάλειμμα

Β' Μέρος: Εργαστήριο Εργαστήρια Συντήρησης ΑΜΘ

- 12:30 – 15:00 **Νέστωρ Τσιρλιγκάνης**
Εργαστήριο Αρχαιομετρίας, Ινστιτούτο Πολιτιστικής και Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας/Ε.Κ. Αθηνά
Η συμβολή της αρχαιομετρίας στη μελέτη της κεραμικής
- 12:30 – 15:00 **Βικτώρια Αλλαμανή**
ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Τοπική κεραμική από τη Θέρμη νομού Θεσσαλονίκης
- 12:30 – 15:00 **Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Γιάννης Ναζλής**
Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
Τοπική κεραμική από τις συλλογές του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης
- 12:30 – 15:00 **Στέλιος Λιούτας**
ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Τοπική κεραμική από τη Σταυρούπολη και την Πολίχνη Θεσσαλονίκης
- 12:30 – 15:00 **Βασιλική Μισαηλίδου-Δεσποτίδου**
Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών
Τοπική κεραμική από τη Νέα Φιλαδέλφεια νομού Θεσσαλονίκης
- 12:30 – 15:00 **Άννα Παντή**
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας Βορείου Ελλάδος
Τεφρή κεραμική από το νεκροταφείο της Θέρμης νομού Θεσσαλονίκης
- 12:30 – 15:00 **Θεόδωρος Παπακώστας**
Υποψήφιος διδάκτωρ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Τοπική κεραμική από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής
- 12:30 – 15:00 **Κατερίνα Τζαναβάρη**
Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
Τοπική κεραμική από την Πολίχνη Θεσσαλονίκης
- 12:30 – 15:00 **Ελένη Τρακοσοπούλου**
Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών
Τοπική κεραμική από το νεκροταφείο της πρωτοϊστορικής Ακάνθου
- 12:30 – 15:00 **Κωνσταντούλα Χαβέλα**
ΛΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Τοπική γραπτή κεραμική του 6ου αι. π.Χ. από την Τούμπα Θεσσαλονίκης
- 12:30 – 15:00 **Συζήτηση**

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες-Βραχυγραφίες	3
Ευρυδίκη Κεφαλίδου Παρουσίαση της Ημερίδας	5
Δέσποινα Τσιαφάκη Τα κεραμικά εργαστήρια και η κεραμική παραγωγή στο Βορειοανατολικό Αιγαίο (8ος-αρχές 5ου αι. π.Χ.)	9
Μιχάλης Τιβέριος Ταξινόμηση ντόπιας κεραμικής στον μακεδονικό χώρο κατά την εποχή του Σιδήρου-ορισμένες δεύτερες σκέψεις	15
Michalis Tiverios Classification of Local Pottery in Macedonia during the Iron Age-Some Second Thoughts	22
A' Μέρος: Τα Εργαστήρια	
Jacques Perreault, Francine Blondé, Κατερίνα Περιστέρη Το αγγειοπλαστείο στο Φαρί της Θάσου	29
Jacques Perreault, Francine Blondé, Katerina Peristeri The Pottery Workshop at Phari, Thasos	37
John K. Papadopoulos Some Further Thoughts on the Early Iron Age Potter's Kiln at Torone	39
John K. Papadopoulos Ορισμένες περαιτέρω σκέψεις για τον κεραμικό κλίβανο της Πρώιμης Εποχής Σιδήρου στην Τορώνη	48
Ηλέκτρα Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη Υστεροαρχαϊκοί κλίβανοι στην αρχαία Μένδη	51
Electra Anagnostopoulou-Chatzipolychroni Late Archaic Pottery Kilns in Ancient Mendi	66
Ντίνα Κουσουλάκου Κεραμικός κλίβανος στην Ποτίδαια	69
Dina Kousoulakou Pottery Kiln in Potidaia	72
Δέσποινα Τσιαφάκη, Ελένη Μανακίδου Ένα εργαστήριο αρχαϊκής κεραμικής στο Καραμπουρνάκι	73
Despoina Tsiafaki, Eleni Manakidou An Archaic Pottery Workshop at Karabournaki	86
Ματθαίος Μπέσιος Κεραμικά εργαστήρια Μεθώνης	89
Matthaios Besios Pottery Workshops of Methoni	92
Ευαγγελία Στεφανή Κεραμικοί κλίβανοι στη Λευκόπετρα Βερμίου	93
Evangelia Stefani Pottery Workshops at Lekopetra of Mount Vermion	115
B' Μέρος: Η Κεραμική	
Petya Ilieva G 2-3 Ware: The Sub(proto)geometric Tradition of the Northeastern Aegean	123
Petya Ilieva G 2-3 Ware: η υπο(πρωτο)γεωμετρική παράδοση του Βορειοανατολικού Αιγαίου	130
Martin Perron Άργιλος: η χρηστική κεραμική με ταινιωτή/κυματοειδή διακόσμηση στον 6ο και 5ο αιώνα π.Χ.-μία προσέγγιση	133
Martin Perron "Waveline" Household Pottery from Argilos (6th-5th century BC): An Overview	140

Ελένη Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου Τοπική κεραμική από το νεκροταφείο της πρωτοϊστορικής Ακάνθου	143
Eleni Trakosopoulou-Salakidou Local Pottery from the Cemetery of Proto-historic Akanthos	154
Σταύρος Α. Πασπαλάς Τορώνη: η τοπική γραπτή κεραμική από τον 8ο μέχρι και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.	157
Stavros A. Paspalas Torone: The Local Painted Pottery (8th-early 5th c. BC)	164
Θεόδωρος Παπακώστας Τοπική κεραμική από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης	167
Theodoros Papakostas Local Pottery from the Archaic Cemetery of Agia Paraskevi near Thessaloniki	171
Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Γιάννης Ναζλής Μη καταστροφική χημική ανάλυση (XRF) τοπικής και εισηγμένης κεραμικής από τη Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής	173
Eurydice Kefalidou, Yannis Nazlis Non Destructive Chemical Analysis (XRF) of Local and Imported Pottery from Nea Kallikrateia in Chalkidike	181
Βικτώρια Αλλαμανή Νεκροταφείο Θέρμης Νομού Θεσσαλονίκης: επιλεγμένα κτερίσματα τοπικής κεραμικής	183
Victoria Allamani Cemetery of Thermi, Thessaloniki: A Selection of Local Pottery Grave Offerings	190
Άννα Παντή Τεφρή κεραμική από το νεκροταφείο της Θέρμης νομού Θεσσαλονίκης	193
Anna Panti Grey Pottery from the Cemetery of Thermi at Thessaloniki Prefecture	198
Κωνσταντούλα Χαβέλα Τοπική γραπτή κεραμική του 6ου αι. π.Χ. από την Τούμπα Θεσσαλονίκης	201
Konstantoula Havela Local Painted Pottery of the 6th c. BC from Toumba at Thessaloniki	205
Κατερίνα Τζαναβάρη , Τοπική κεραμική από την τράπεζα Λεμπέτ στην Πολίχνη Θεσσαλονίκης	207
Katerina Tzanavari Local Pottery from the Lembet Table at Polichni of Thessaloniki	211
Αστερίος Λιούτας Πρώιμη κεραμική από το δυτικό νεκροταφείο (Σταυρούπολη) του οικισμού της τράπεζας Λεμπέτ (Πολίχνη) στη Θεσσαλονίκη	213
Asterios Lioutas Early Pottery from the West Cemetery (Stavroupolis) of the Settlement Located on the Lebet Table (Polichni) at Thessaloniki	215
Βασιλική Σαριπανίδη Η εγχώρια κεραμική από το αρχαικό-κλασικό νεκροταφείο της Σίνδου	217
Vasiliki Saripanidi The Local Pottery from the Archaic-Classical Cemetery of Sindos	222
Βασιλική Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Τοπική κεραμική από τη Νέα Φιλαδέλφεια Θεσσαλονίκης	225
Vasiliki Misailidou-Despotidou Local Pottery from Nea Philadelphia near Thessaloniki	232
Παράρτημα Α' Ορολογία: Σχηματολόγιο	237
Δέσποινα Τσιαφάκη, Βασιλική Σαριπανίδη, Βαγγέλης Αρβανίτης	
Παράρτημα Β' Ορολογία: Αντιπροσωπευτικές κεραμικές κατηγορίες του Βορειοελλαδικού χώρου (Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου-πρώιμος 5ος αι. π.Χ.)	245
Βασιλική Σαριπανίδη	
Συγγραφείς του τόμου	255

Συντομογραφίες-Βραχυγραφίες

Συντομογραφίες ελληνικών αρχαιολογικών περιοδικών και περιοδικών εκδόσεων

Παρατίθενται οι συντομογραφίες που: α) δεν περιλαμβάνονται στο AJA, β) έχουν επικρατήσει διαφορετικά στις ελληνικές εκδόσεις, ή γ) δημιουργήθηκαν ειδικά για την παρούσα έκδοση.

Στις επιμέρους βιβλιογραφίες των άρθρων του τόμου οι υπό δημοσίευση ανακοινώσεις σε πρακτικά συνεδρίων συντομογραφούνται σύμφωνα με το έτος διεξαγωγής του συνεδρίου.

ΑΔ: Αρχαιολογικόν Δελτίον

ΑΕ: Αρχαιολογική Εφημερίς

ΑΕΜΘ: Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη

ΑΕΜΘ 20 χρόνια: Π. Αδάμ-Βελένη & Κ. Τζαναβάρη (επιμ.), *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, 20 χρόνια, Επετειακός τόμος*, Θεσσαλονίκη 2009.

Αρχαία Μακεδονία V: *Αρχαία Μακεδονία V. Ανακοινώσεις κατά το Πέμπτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1989*, Θεσσαλονίκη 1993.

Αρχαία Μακεδονία VI: *Αρχαία Μακεδονία VI. Ανακοινώσεις κατά το Έκτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1996*, Θεσσαλονίκη 1999.

Αρχαία Μακεδονία VII: *Αρχαία Μακεδονία VII. Η Μακεδονία από την Εποχή του Σιδήρου έως το Θάνατο του Φιλίππου Β'*. Ανακοινώσεις κατά το Έβδομο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 2002, Θεσσαλονίκη 2007.

Εγνατία: *Εγνατία. Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Τεύχος Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη*.

Μακεδονικά: Σύγγραμμα Περιοδικόν της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών

ΠΑΕ: *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*

PACT: *Revue du groupe européen d'études pour les techniques physiques, chimiques, biologiques et mathématiques appliquées à l'archéologie*

Βραχυγραφίες που χρησιμοποιούνται στα κείμενα του τόμου

ΑΜΘ: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης

ΑΠΘ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΕΠΚΑ: Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

βλ.: βλέπε

πίν.: πίνακας

εικ.: εικόνα

σημ.: σημείωση

μέγ.: μέγιστο

σχ.: σχέδιο

πρβλ.: παράβαλε

σχετ.: σχετικά

διάμ.: διάμετρος

χλμ.: χιλιόμετρα

εκ.: εκατοστά

κ.ε.: και εξής